

УДК 007 : 304 : 070 (477) (09)

З КОГОРТИ УКРАЇНСЬКИХ ПАТРІОТІВ: ОЛЕНА ТЕЛІГА

КОБИНЕЦЬ Алла,

кандидат філологічних наук, доцент,

Навчально-науковий інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна, e-mail: ravlik55@ukr.net.

Богдан Червак. Олена Теліга. Документальна публіцистика про життя, творчість та боротьбу за незалежність України / Червак Богдан. – Харків: Фоліо, 2024. – 415 с. (Життя видатних українців).

Рецензована книга – черговий здобуток видавництва «Фоліо» (м. Харків) із серії «Життя видатних українців». Вона продовжила низку знакових для суспільства видань, зокрема «Степан Бандера» Р. Офіцинського, «Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886)» Я. Грицака – обидві 2024 року, а також «Григорій Сковорода» І. Драча, М. Поповича, С. Кримського – 2021-го.

Олена Теліга – не лише відома діячка в лавах організації українських націоналістів, а й поетка, публіцистка, навколо якої гуртувалася українська молодь у період окупації Києва (про це раніше автор розповів у книжці документальних нарисів «Окупація, або Правда про український Київ 1941–1942 рр.»). Крізь призму розлогих, вивірених текстів читач може побачити жіноче обличчя спротиву в суспільно-політичному та культурному житті української столиці, а також дізнатися про активні дії представників українського національно-визвольного руху.

Нині, коли Україна відстоює власну свободу та незалежність в одній із найжорстокіших воєн століття, розв'язаній державою-терористом, державою-агресором – російською федерацією – варто звернутися до історичних джерел минулого, зокрема досвіду тих поколінь українців, які в героїчній борні недалекої минувшини поклали себе на олтар української державності.

Завдяки копіткій праці автора в царині збирання, вивчення та осмислення документальних фактів читачі стають свідками трагічних подій нацистської окупації українського Києва, де на початку війни діяли українські націоналісти. Нелегально створені осередки, які з'явилися після переміщення до столиці похідних груп під проводом ОУН, розгорнули тут активну підпільну роботу. Серед яскравих постатей

патріотів вирізняється, зокрема, Олена Теліга. Разом із однодумцями вона активно стала до лав борців із фашистами. Перу Б. Червака належать оприлюднені факти, які донедавна вважалися невідомими. Вони пов'язані з діяльністю українського націоналістичного підпілля. Розповідаючи про долі та справи відданих українській справі оунівців, автор розвінчує низку московських міфів про національно-визвольний рух.

Контент документальних нарисів, вміщених у книжці «Олена Теліга», яскраво демонструє реальні дії представників патріотично налаштованої української молоді на тлі національного спротиву у складний історичний період фашистської окупації столиці України. Вочевидь, використання джерел як допоміжних матеріалів для створення публіцистичних нарисів, що доповнюють історичні відомості про складний період життя в Києві під час окупації та мотиви боротьби української патріотки, дуже важливе, оскільки героїчний чин української ідеї переважає фізичне знищення, що має велике значення насамперед у наші дні, коли питання патріотизму, боротьби України за власну незалежність, державність сконцентроване у фокусі всіх надважливих тем, що стосуються суспільного буття нашої держави.

Рецензоване видання можна умовно поділити на дві частини: розповіді про Олену Телігу, її літературно-публіцистичний портрет та документальні матеріали, які займають у ньому значне місце. Текстових розділів про Олену Телігу у книзі сім: «Повернення», «Карпатська Україна», «І злитись знову зі своїм народом!», «В боях ранений, мій трагічний Київ», «Над проваллям», «Олена Теліга й літературно-мистецький контекст», «Битва за пам'ять». Кожен з них не лише унаочнює образ незламної жінки-патріотки, яка стала обличчям українського спротиву, а й має допомагати більш глибоко осмислити її роль у національно-визвольному русі в цілому. Принагідно варто звернути увагу на розділ «В боях ранений, мій трагічний Київ», один із найбільших, який розповідає, зокрема, і про київський період Олени Теліги. Цей нарис вміщує не лише цитати із газети «Українське слово», а й описує нелегкі редакційні будні в окупованій столиці, коли вдалося налагодити повноцінну діяльність видання, розповідь про альманах «Літаври», роботу Спілки українських письменників та репресії окупантів проти патріотів, які почалися активізуватися. На жаль, констатує наприкінці розділу автор, найбільше українських націоналістів загинуло в Києві саме в 1941–1943 роках, а це були найбільш підготовлені кадри достойників, які сприяли поширенню хвилі національного спротиву на інші регіони України.

Стосовно другої частини книги під назвою «Документи», яка займає повних 149 сторінок, а це становить понад 30 відсотків від усього контенту, важливо наголосити на низці важливих документів, зокрема, воєнної доби, які зосереджені за кордоном (Берлін). Також тут вміщені відозви, постанови, звернення організації українських націоналістів до населення, в тому числі й до української молоді. Окремо, в Додатку 3 зазначеного розділу, зібрані поезії Олени Теліги, за життя якої, на жаль, не було опубліковано жодної. Лише в 1946-му році, пише Б. Червак, у націоналістичному видавництві «Культура» (Мюнхен) побачила світ перша її поетична збірка «Душа на сторожі». В анотації до книжки віршів, зокрема, є такий рядок: «На сторожу українського національного світу встала її душа».

Особливої уваги заслуговують оприлюднені матеріали про увічнення пам'яті видатної українки в наш час. Крім цього, публіцист використав для написання книжки 56 різних джерел, що дають підставу вважати історично достовірним кожен нарис.

Торкаючись постаті Олени Теліги, Б. Червак вважає її не лише геніальною поетесою, а й блискучою публіцисткою; колись вихована у російськомовному середовищі, вона сформувала свої світоглядні погляди під впливом Дмитра Донцова, чия популярність як націоналіста-ідеолога в 20–30-х роках була дуже великою, особливо серед молоді. Зустріч з О. Ольжичем у грудні 1939 року, не лише поетом, а й відомим на той час громадсько-політичним діячем, заступником голови Проводу ОУН, привела її до лав українських націоналістів.

У складі однієї з похідних груп ОУН влітку 1941 року вона перетнула ріку Сян і прибула до Львова, потім переїхала до Рівного, а вже у вересні 1941-го прибула до Києва, де очолила Спілку українських письменників, почала редагувати альманах «Літаври», додаток до газети «Українське слово». Б. Червак пише, що її вразила бездуховність, яка панувала в окупованій більшовиками Україні, занедбаність національної культури під переконаннями, що лише московити можуть дати українцям істинну свободу. З огляду на це варто згадати статтю О. Теліги «Братерство в народі», в якій йдеться про справжні причини духовного мовчання нації: «Червона Москва, цей ніби рівний нам братерський нарід, починає творити культ московської душі, культ колишніх царських героїв, яких ще недавно опльовувала. Вона, захлинаючись від захоплення, говорить і пише ... про сотні інших, не советських, а московських героїв, і в той же час безоглядно виводить і вистрілює всіх тих, хто хоче заховати свою українську душу і пам'ятає своїх українців-борців...Жодного інтернаціоналізму нема й не буде. Отже, можна лише служити якійсь нації, або чужій московській, або своїй – Україні», – цитує її автор, спираючись на видання «Збірника» О. Теліги, 1977 р., Детройт, Нью-Йорк, Париж [1]. Молода письменниця зрозуміла, що ніякої різниці немає між «червоною» та «білою» москвою, а є ненависть до самостійної України.

Завдяки книзі, ми можемо глибше дізнатися про публіцистичну спадщину української патріотки. Так, перу О. Теліги належать також стаття «Сліпа вулиця», в якій сформульована квінтесенція роздумів про ідеал жінки-українки: «Не мають рації ні ті, що бачать місце української жінки лише при господарстві в родині, ні ті, що роблять з неї лише громадську діячку, чи гірше – дуже коштовну здобич в руках нещасного знаряддя грошей – мужчини.

Роля української жінки є так само виїняткова, як виїнятковим є положення її краю. Вона мусить бути і його будівничим, допомагаючи мужчинам, і в той же час господинею в житті мужчини» [2].

Про поразку державницьких намірів доби УНР та шляхи подолання національної кризи письменниця розмірковує у статті «Сила через радість». Вона переконана, що «національна слабкість» йде корінням у XIX століття, коли життя сприймалося як «тяжкий, сірий обов'язок», а отже – звідси національний песимізм, який виявився сильнішим, на жаль, від перспективи свободи, рівності та братства.

Як зазначає Б. Червак, програмною вважається її стаття «Партачі життя», у якій піднімає важливі проблеми суспільно-політичного життя, впливаючи на морально-етичні відносини: «Брак мужності в суспільстві, або як в Олені Теліги – «цивільної відваги», призводить до того, що «партачі життя» завжди є «елітою». Олена Теліга на прикладах багатого фактичного матеріалу з життя письменників чи їхніх творів показує згубність такого явища, й наголошує на необхідності боротьби з ним» [3].

Окремою важливою за глибиною та змістом є «Відозва ОУН», яка відноситься теж до творчої спадщини письменниці-патріотки, оскільки саме вона була її основним автором, але це радше документ, а не стаття. Однак її цінність як окремого публіцистичного твору важлива, оскільки в ньому наведено низку маловідомих, але важливих історичних фактів та подій. Зокрема, у «Відозві» йдеться про загибель у серпні 1941 року провідних діячів ОУН Миколи Сціборського, Омеляна Сеніка-Грибівського. «Пафос засудження братовбивства не засліплений домаганнями помсти. Це важливо відзначити, – пише автор про творчий спадок Олені Теліги. – Відозва мала на меті зміцнити єдність націоналістів – членів ОУН у відстоюванні головної ідеї – здобуття Української Самостійної Соборної Держави». Ось один із найважливіших її наративів: «Націоналісти! Взиваємо Вас підняти цей наш вирішальний бій у карних лавах, у повній підпорядкованості своїм провідникам. Взиваємо Вас не відступити від мети нашого теперішнього змагу, аж поки не буде наша цілковита перемога» [4].

Не менш цінними є ідеї, втілені О. Телігою в тексти статей «Прапори духу», «Розсипаються мури», де послідовно йдеться про збереження світоглядних цінностей та

переконань задля боротьби. Тому вона завдяки своїй мужності та відвазі стала важливою постаттю визвольного руху в нелегкий період окупації. Ідея особистої жертвовності, яка проходить наскрізною лінією у її публіцистиці, як і в поезії, за словами Юрія Клена, позначена «шляхетною посвятою» та «лицарським служінням». Такі переконання були притаманні більшості українських націоналістів, особливо в її оточенні.

Олена Теліга активно працювала у Спілці українських письменників в окупованому Києві, будучи її очільницею. Вона користувалася авторитетом серед націоналістів та патріотично налаштованої молоді. Але активність її та товаришів не могла залишатися не поміченою німецькою владою. Ймовірність арештів була дуже великою, і вже в грудні 1941 року почалася їх перша хвиля: до лабетів гестапівців потрапили Іван Рогач, Ярослав-Оршан Чемиринський, Микола Олійник та інші працівники газети «Українське слово». Загроза життю Олені Теліги була очевидно, але вона відмовлялася залишати Київ, а цілковито віддавалася праці в Спілці, яка на той час була єдиним осередком, навколо якого гуртувалася українська інтелігенція. Не міг її переконати в цьому навіть О. Ольжич, який на початку 1942 року повернувся до Києва, наполягаючи, що це наказ: члени міської управи Києва, редакції «Українського слова» та «Літаврів» мають виїхати, принаймні, до Галичини, а потім – за кордон.

Розгром Спілки, як пише автор, стався 9 лютого. Олену Телігу та її чоловіка Михайла заарештували. Її розстріляли в двадцятих числах лютого. У камері, де вона чекала на розстріл, був знайдений напис, зроблений її рукою: «Тут сиділа і звідси йде на розстріл Олена Теліга». «Відомо, що один із німецьких офіцерів пізніше зізнався: «Я ніколи не бачив мужчини, який би так героїчно вмирав, як ця гарна жінка» [5]. Ось у яких титанічних умовах велася безкомпромісна, сповнена небезпек та великої жертвовності боротьба за утвердження ідеалів самостійної Української держави в окупованому Києві: українські націоналісти ціною власних життів розплачувалися за ідейні переконання.

Аналізуючи книгу «Олена Теліга», на наш погляд, варто принагідно долучитися і до важливих матеріалів зазначеного автора, вміщених у книзі нарисів згаданого вже автора «Окупація, або Правда про український Київ 1941–1942 рр.», у якій опублікований список українських патріотів, котрі загинули від рук німецьких окупантів у 1941–1943 рр. в столиці й стали жертвами Бабиного Яру. Б. Червак, до речі, згадує і тих патріотів, імена яких ще мало відомі широкому загалу: Федора Борківського, Петра Дейнеку, Олеся Дигаса та інших. Важливим аспектом його публіцистики є й звернення до досить складних сторінок в історії ОУН: розколу організації на «мельниківців» і «бандерівців», історії про «два Базари»; торкається болісної теми масового знищення нацистами євреїв та допомоги їм українських націоналістів. Наприкінці книжки вміщено мартиролог, до якого увійшли 80 українських патріотів, котрі загинули в Києві від рук німецьких окупантів у 1941–1943 рр., та стали жертвами Бабиного Яру.

Загалом у Бабиному Яру розстріляно 621 особу членів ОУН. І ще важливий момент. Б. Червак у додатках уперше в Україні оприлюднив два документи з Нюрнберзького процесу, що стосуються діяльності ОУН: витяги із слухань з оцінкою діяльності підпілля ОУН у Києві, а також на інших землях Заходу і Сходу України. Їх надрукував у виданні «Новий шлях» (1978 р., Торонто) історик і дослідник національно-визвольного руху часів Другої світової війни Зиновій Книш. Ці важливі матеріали тепер побачили світ. Зокрема, йдеться про переслідування ОУН у Києві (протокол ІХ, проти Олендофа й товаришів): «Вдалося також захопити більшу кількість нелегальних друкованих матеріалів. У них поміщено переважно витяги з висланих до німецьких установ меморіалів, у яких представлено незгідно з правдою переслідування української частини людности» [6].

Окремої уваги заслуговує мова письма та композиційні елементи нарисів книжки. Як публіцист, автор дотримується вимог жанру, вміло поєднує документалістику з публіцистикою; у деяких нарисах використовує діалоги та художні деталі, які особливо приваблюють читача. Все це загалом спонукає до опанування, крім нарисів, вміщених

документів – важливої та невід’ємної частини. Логічна канва кожної розповіді веде до кульмінації та кінцівки і, незважаючи іноді на трагізм того чи іншого факту, не дає приводу для песимізму. Чиста, філігранно відшліфована українська мова свідчить про уміння автора працювати зі словом.

«Незрима військо поневоленої нації» – ОУН – була тією силою, якої боялася Москва, розуміючи, яку загрозу вона несе кривавому сталінському режиму, його політиці геноциду проти українців. У роки Другої світової війни українські націоналісти чинили спротив і таким чином сприяли програшу загарбників, водночас розхитуючи ідеологію більшовизму. Знаковою постаттю в цій боротьбі була Олена Теліга, яка продемонструвала незламну силу духу і відданість українській ідеї.

Насамкінець в контексті рецензованої книги важливо згадати історично значиму нараду Центрального керівництва ОУН у Києві, на Караваївській, де О. Ольжич написав промову з приводу трагедії в Житомирі, кінцівка якої вражає: «Мусимо пам’ятати про одне, а саме: що нам сьогодні так само, як упродовж цілих століть, залишається лише моральна сила й постава. Наша суспільність мусить викресати із себе таку моральну силу й зайняти таку поставу, яка б знищила Духа Руїни, а руйнівників застала б мовчати. На те потрібно ясного «або-або» нашого громадянства та вслід за тим рішучої його постави і практичних заходів» [7].

Чому вони видаються ключовими і нині? Спробуємо пояснити, але насамперед важливо обумовити, що, можливо, не варто в них тепер шукати пророчі нотки. Але в умовах сьогоденної страшної війни, розв’язаної росією проти України, їх можна розглядати, на наш погляд, програмними в умовах жорстокої боротьби: крізь десятиліття незламний духом патріот звертається до української нації, закликаючи не сходити з обраного шляху [11]. Тому, логічно продовжуючи тему національного спротиву у рецензованій книзі «Олена Теліга», започатковану роком пізніше збірнику «Окупація, або Правда про український Київ 1941–1942 рр.», автор намагається осмислити складний суспільно-історичний період першої половини ХХ століття, позначений активною діяльністю ОУН. Тому, на наш погляд, публіцистичні нариси Богдана Червака, присвячені Олені Телізі та боротьбі українських націоналістів у криваві роки Другої світової війни в окупованій Україні, мають велике значення для патріотичного виховання сучасної молоді в умовах іншої, але не менш важливої боротьби українців за цивілізаційні цінності.

1. Богдан Червак. Окупація, або Правда про український Київ 1941–1942 рр. / Червак, Б. – К.: вид. дім «АртЕк», 2023. – С. 37.
2. Червак Б., Олена Теліга / Б.Червак. – Харків: Фоліо, 2024. – С. 234.
3. Червак Б., Олена Теліга / Б.Червак. – Харків: Фоліо, 2024. – С. 236.
4. Червак Б., Олена Теліга / Б.Червак. – Харків: Фоліо, 2024. – С. 238.
5. Богдан Червак. Окупація, або Правда про український Київ 1941–1942 рр. / Червак, Б. – К.: вид. дім «АртЕк», 2023. – С. 42.
6. Богдан Червак. Окупація, або Правда про український Київ 1941–1942 рр. / Червак, Б. – К.: вид. дім «АртЕк», 2023. – С. 162.
7. Богдан Червак. Окупація, або Правда про український Київ 1941–1942 рр. / Червак, Б. – К.: вид. дім «АртЕк», 2023. – С. 87.
8. Ніна Головченко. Книга на часі: Богдан Червак «Окупація». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nspu.com.ua/novini/kniga-na-chasi-bogdan-chervak-okupaciya/>. – Дата доступу: 5.11.2024 р.
9. Теліга Олена. О, краю мій... Твори. Документи. Біографічний нарис. – К., 1999. – 224 с.
10. Тарас Головка. Героїчний чин ОУН: як діяли Олег Ольжич, Олена Теліга й інші патріоти в окупованому Києві. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://umoloda.kyiv.ua/number/3908/196/183124/>. – Дата доступу: 5.11. 2024.
11. Алла Кобинець. Жіноче обличчя спротиву в суспільно-політичному та культурному житті столиці 30-40-х років минулого століття крізь призму українського національно-визвольного руху (за документальною публіцистикою Б. Червака) // Журналістика миру під час війни:

потенціал і можливості: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 14 листоп. 2024 р.) / відпов. ред. В. А. Ковпак. Запоріжжя : ЗНУ, 2024. – 328 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dspace.znu.edu.ua/jsrui/handle/12345/25337>. – Дата доступу: 06.02.2025.

1. Bohdan Chervak. (2023). Occupation, or the Truth about Ukrainian Kyiv 1941–1942, 37.
2. Chervak B. (2024). Olena Teliga, 234.
3. Chervak B. (2024). Olena Teliga, 236.
4. Chervak B. (2024). Olena Teliga, 238.
5. Bohdan Chervak. (2023). Occupation, or the Truth about Ukrainian Kyiv 1941–1942, 42.
6. Bohdan Chervak. (2023). Occupation, or the Truth about Ukrainian Kyiv 1941–1942, 162.
7. Bohdan Chervak. (2023). Occupation, or the Truth about Ukrainian Kyiv 1941–1942, 87.
8. Nina Golovchenko. A timely book: Bohdan Chervak «Occupation». – [Electronic resource]. – Access mode: <https://nspu.com.ua/novini/kniga-na-chasi-bogdan-chervak-okupaciya/>. – Access date: 11/5/2024
9. Olena's cart. Oh, my land... (1999). Create. Documents. Biographical essay, 224.
10. Taras Golovko. The heroic act of the OUN: how Oleg Olzhych, Olena Teliga and other patriots acted in occupied Kyiv. – [Electronic resource]. – Access mode: <https://umoloda.kyiv.ua/number/3908/196/183124/>. – Date of access: 5.11. 2024.
11. Alla Kobynets. The female face of resistance in the social, political and cultural life of the capital in the 30s and 40s of the last century through the prism of the Ukrainian national liberation movement (based on documentary journalism by B. Chervak). Place of Conference, Date of Conference, Publisher, City of publication, pp.89-91. Journalism of peace during war: potential and opportunities: materials of the international scientific and practical conference (Zaporizhia, November 14, 2024) / resp. ed. IN. AND. Cap. Zaporizhzhia: ZNU, 2024, 328 p. – [Electronic resource]. – Access mode: <https://dspace.znu.edu.ua/jsrui/handle/12345/25337>. – Date of access: 06.02.2025.

FROM THE COHORT OF UKRAINIAN PATRIOTS: OLENA TELIGA

Kobynets Alla, PhD (Philology)

Educational and Research Institute of Journalism, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine,
e-mail: ravlik55@ukr.net.

ORCID – <https://orcid.org/0000-0003-4210-7263>

The reviewed book by Bohdan Chervak «Olena Teliga» is another achievement of the Folio publishing house (Kharkiv) from the series «Lives of Outstanding Ukrainians». It continued a series of publications that were significant for society, in particular «Stepan Bandera» by R. Ofitsynsky, «A Prophet in His Fatherland. Franko and His Community (1856–1886)» by Y. Hrytsak - both in 2024, as well as «Hryhoriy Skovoroda» by I. Drach, M. Popovych, S. Krymsky - in 2021.

Рецензія надійшла до редакції 07.02.2025 р.

Рекомендовано до видання 12.03.2025 р.